

PREFIXUL *ne-* ÎN CODICELE VORONEȚEAN

Sergiu DRINCU

Nu a existat, până de curând, o cercetare sistematică a formării cuvintelor în limba română veche. Apariția volumului *Formarea cuvintelor în limba română din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea* (FCV), Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Magdalena Popescu-Marin (coord.), București, Editura Academiei, 2007, vine să umple acest gol și reprezintă chiar un motiv temeinic de a revedea, prin comparație, datele culese și de noi, nepublicate însă, împărțășind astfel soarta amintitei lucrări, finalizate cu ani în urmă, dar rămasă netipărită decenii în șir. Obiectul nostru de studiu a fost, odinioară, derivarea cu prefixe în *Codicele Voronețean*. În acest articol ne-am restrâns, din motive de spațiu, doar la un singur prefix, *ne-*, considerându-l „reprezentativ” pentru productivitatea sa.

Am apelat la ediția critică realizată de Mariana Costinescu (București, Editura Minerva, 1981), neignorând însă nici ediția lui I.G. Sbiera: „*Codicele Voronețean*” cu un *Vocabulariu și studiu asupra lui* de Ion al lui G. Sbiera [...], Edițiunea Academiei Române, Cernăuț, Tipografia Arhiepiscopală, 1885.

După cum se știe, *Codicele Voronețean* cuprinde un fragment din *Faptele apostolilor*, de la capitolul 18, versetul 14, până la sfârșit (filele 1^r-53^v), apoi epistola lui Iacob (55^r-67^v), prima epistolă a lui Petru, în întregime (69^v-82^r), și a doua epistolă a lui Petru până la cap. 2, vers. 9 (84^v-86^v). Cele trei epistole sunt precedate de câte o introducere rezumativă (Iacob: 54^r-55^r; I Petru: 67^v-69^v; II Petru: 82^v-84^v)¹.

În urma analizei textului, Mariana Costinescu a ajuns la concluzia că în cadrul lui pot fi delimitate „cel puțin două straturi lingvistice: unul nord-moldovenesc și altul bănățean-vestardelenesc”². Ca atare, spune editoarea, „am ajuns să stabilim că manuscrisul a fost copiat în Moldova după un text provenit din părțile sud-vestice ale țării”³. El se înrudește cu *Apostolul* tipărit de Coresi și cu cel copiat de popa Bratul, fără însă ca cele trei *Apostole* să descindă unul din celălalt, dar provenind toate din revizuirii ale unei traduceri comune efectuate după un *Apostol* slavon aparținând redacției a patra, cum a demonstrat, încă în 1914, Bohuš Tenora⁴.

Arătând că studiul faptelor de limbă nu poate duce la o datare riguroasă a textului, Mariana Costinescu acceptă datarea propusă de Al. Mareș pe baza examenului filigranologic, anume intervalul 1563-1583. *Codicele Voronețean* este considerat „după opinia curentă, cel mai vechi monument literar românesc”⁵.

Cercetarea noastră are în vedere examinarea unui set de derivate cu același prefix, prefixul negativ *ne-*, urmărind fiecare derivat în parte și în alte ediții ale *Apostolului*, mai exact în *Apostolul* (Praxiul) lui Coresi (Brașov, c. 1563), pe baza aparatului critic întocmit de Mariana Costinescu la ediția critică din *Codicele Voronețean*, în *Noul Testament de la Bălgrad* (1648) și în *Biblia de la București* (1688), acestea două din urmă reproduse de I.G. Sbiera în ediția sa din *Codicele Voronețean*, limitate, evident, la fragmentele corespunzătoare din textul în discuție.

neapăratu „fără restricție”: [...] *propoveduia împărăția lu Dumnedzeu și învăța cealea ce-su de Domnul Isus Hristos cu toată cutedzarea, neapăratu.* (C VI/2; 53^v.) Cuvântul este menținut în *Apostolul* lui Coresi, dar este înlocuit în *Noul Testament de la Bălgrad* și în *Biblia de la București* cu *fără ôprēli*, respec-

tiv *fără conținere*. În variantele actuale ale *Apostolului* se folosește sintagma *fără nici o piedică*.

Nu este înregistrat, cu trimitere la *Codicele Voronețean*, în dicționarele consacrate limbii vechi: G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul sec. X – începutul sec. XVI)*, București, 1974; *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române*, București, 1981; Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicționarul limbii române literare vechi*, București, 1987, și nici în lucrarea amintită la începutul acestui articol.

În ce privește etimologia, Mariana Costinescu îl încadrează la *Formații pe teren românesc*, cu indicația: cf. *apăra* „opri” (p. 204), iar în dreptul verbului amintit: part. neg. (p. 407). Ceva asemănător apare și în DA s.v. *apărat*, -ă adj., s.a.: [Contrariul: *neapărat* = a.) „neoprit”...], o formă cu acest prefix nefiind menționată la *apărat* s.a. În DEX, în schimb, avem a face cu un cuvânt derivat: *ne-* + *apărat*. La fel și în MDA, soluție spre care înclinăm și noi. Dacă luăm însă în considerare că înlocuirea lui cu sintagmele amintite s-ar fi datorat neînțelegerii sensului, atunci s-ar putea lua în discuție și posibilitatea unui calc după un termen slavon. Probabil că o comparație cu ms. sl. 435 și 624 în care se reflectă „modelul slavon al acestei traduceri, în momentul de față necunoscut” (p. 61) ar putea elucidă modul de formare a acestui cuvânt.

nebun adj. „fără minte”: [...] *se înfrînre neștiința oamenilor celora nebunilor*” (CXL VIII/8-9; 74^v). Acordul adjectivului este marcat și prin articol, în ciuda poziției sale postsubstantivale. În *Noul Testament de la Bălgrad* este păstrat adj. *nebuni*, dar nearticulat. În *Biblia* de la 1688 este înlocuit cu sintagma *fără minte* (Sbiera, 149), care se păstrează și în variantele moderne. În *Apostolul* lui Coresi a fost înlocuit cu *nevăzătoriu* (CV, 376).

Derivatul e vechi în limbă și este, după toate indiciile, o creație autohtonă. Este înregistrat în toponimie pe la mijlocul secolului al XV-lea și în antroponimie într-un document de la 1500⁶. În ce privește uzul, este totuși de stabilit dacă el a pătruns din graurile populare în limba literară a epocii sau traseul a fost invers, dinspre izvoarele bisericești spre graiuri⁷.

necredincios adj. „care nu crede în Dumnezeu”: *De cealea ce clevetitu sîntu, Agripa împărate, de iudei, ce necredinciosu giudecă-se de voi se Dumnedzeu morrții rrădică?* (LXXV/4-5; 38^r). Cuvântul este înlocuit la Coresi cu *fără credință*, lipsește ca adj. în *Noul Testament de la Bălgrad*, dar re apare în *Biblia* de la 1688. Versiunile moderne îl omit, aidoma *Noului Testament de la Bălgrad*. Derivatul face parte din nucleul de bază al terminologiei bisericești.

Dicționarele îl înregistrează ca formație românească de la *credincios*, cu prefixul *ne-*⁸.

necuratul s.m. „care nu crede în legea creștină; păcătos”: *Se dereptul abia se spăsește, e necuratul și păcătosul iuo se voru ivi?* (CLXI/12; 81^r). Termenul este menținut și în celelalte *Apostole*, cu excepția *Noului Testament de la Bălgrad*, unde este înlocuit cu un alt derivat cu prefixul *ne-*: *nedereptulu* (Sbiera, 163; CV 389). În variantele moderne apare *nelegiuit*. Nu e menționat în dicționarele limbii vechi, și nici FCV, cu trimitere la *Codicele Voronețean*.

În ce privește etimologia, *necurat* atât ca adj., cât și ca s.m. și f. este un calc „după slavonul *necistŭ*, prin confuzie cu *necistivŭ*”⁹. Dicționarele actuale (DEX, NDU, MDA) îl consideră alcătuit din *ne-* și *curat*, ignorând calcul amintit ca model de formare.

necurăție s.f.:[...] *întru bărrbăteștile strature, întru multă beutură, întru necurăție, ale idolilor slujbe* (CLVIII/2; 79^v). Cuvântul este înlocuit în *Noul Testament de la Bălgrad* cu *spurcat*, iar în *Biblia* de la 1688 cu *nedirept: cele nedirepte*

închinăciuni, dar este păstrat în *Apostolul* lui Coresi. În ediția din 1989 a *Apostolului* este preferată sintagma *slujiri idolești*.

Dicționarele explicative amintite se opresc și aici la forma „de suprafață” *ne-* + *curăție*, trecând peste posibilul model slavon relevat de Mariana Costinescu: „În cea mai mare parte a pasajului citat, traducerea voronețeană reflectă varianta din ms. sl. 435, de care diferă numai prin folosirea substantivului *necurăție* în locul lui *necurate* (*nečisty(x)*). Formularea *necurăție* concordă cu cea din ms. sl. 624, numai că aici substantivul apare la plural: *nečistoty(x)*” (p.48).

nedătător adj.: *Sfîrșitu(l), toți întru ura- mîndrie plătitori, frații-iubitori, miluitori, supuș, înțelegători, nedătători rreu dereptu rreu sau împutare dereptu împutare* (CLIII/5-6; 77^r). Cuvântul a fost înlocuit în *Apostolul* lui Coresi cu verbul *nu dareți* (rău pentru rău) (CV, 381), în *Noul Testament de la Bălgrad* cu gerunziul *nedînd* (rău pentru rău), iar în *Biblia* de la 1688 cu *nerăsplătînd* (rău pentru rău). În ediția din 1989 apare *Nu întoarceți* (rău pentru rău). Nu este înregistrat în dicționarele limbii vechi și nici în FCV. Este vorba de o construcție izolată, formată din prefixul *ne-* și adj *dătător*, reprezentând, după toate aparențele, un calc după un cuvînt slavon. Și aici comparația cu ms. sl. 435 și 624 ar putea fi edificatoare.

nederept s.m.: *Ști Domnu(l) burătatea-cinstitori din năpasti a-i izbăvi e nedereptii în dzua de giudețu în chinu a-i veghiia*” (CLXX/12-13; 86^v. Cf. și 78^r). Este păstrat în *Apostolul* lui Coresi și în *Noul Testament de la Bălgrad*. În *Biblia* de la 1688 apare sub forma (cei) *nedirepți*, iar în ediția din 1989 (cei) *nedrepti*.

Forma substantivată *nedereptii* este un cuvînt specific textelor religioase din secolele al XV-lea – al XVI-lea. Cu toate acestea, în FCV nu sunt înregistrate cele două atestări din *Codicele Voronețean*. Dicționarele îl consideră, corect, un derivat cu *ne-* de la adj. *drept*, formație care apoi s-a substantivat.

Rămâne însă și posibilitatea ca el să fie, la bază, un calc după un termen slavon, așa cum s-a întâmplat cu majoritatea termenilor bisericești din acea perioadă. Verificarea cu manuscrisele amintite ar putea clarifica, și de data aceasta, lucrurile.

nedereptate s.f.: *Se amu întru nedereptate feciu ceva dostoinic morrției, nu me leapădu de a muri* (34^r, cf. și 31^v). La 62^r /11-12 apare forma de genitiv: *Și limba este focu, fru(m)seatea nederpatației*. Cuvântul este păstrat în *Apostolul* lui Coresi. În *Noul Testament de la Bălgrad* este înlocuit cu verbul *amū greșit, iar în Biblia* de la 1688, cu sintagma *amū făcut strîmbătate* (Sbiera, 69).

Forma de genitiv a fost păstrată: *nedereptății* în *Noul Testament de la Bălgrad* și *nedireptății* în *Biblia* din 1688. Doar în *Apostolul* lui Coresi apare fără prefixul *ne-*: *dereptăției* (cf. Sbiera, 125).

În FCV, p.33, este considerat un derivat cu prefixul *ne-* de la subst. *dreptate*. Compararea cu ms. sl. 435 arată că este vorba de un calc după sl. *nepravda*.

nefățarnic adj. „sincer”: [...] *blîndă și binre-supuietoare, plinră de milosti, de plodulu bunrătațiloru, fără păreare și nefățarnică*. (CXXVI/12; 63^v. V. și CXLIII/14; 72^r.) Păstrat în *Apostolul* lui Coresi, a fost înlocuit în *Noul Testamrnt de la Bălgrad* cu *fără fățarie*, dar conservat în *Biblia* de la 1688 pentru enunțul citat. Pentru formularea de la 72^r : [...] *întru frați iuboste nefățarnică* [...], *Biblia* de la 1688 folosește sintagma *fără fățarie*, iar în ediția din 1989, derivatul *neprefăcută*.

Cuvântul nu este înregistrat în dicționarele limbii vechi. În FCV, p.156, este considerat derivat substantival cu sufixul *-nic* de la verb (v. infra, *nefățări*). La bază însă, el este un calc după sl. *neliceměrno* (CV, 209).

nefățări vb. „a nu se preface”: *Și se tatăl chiemați nefățărîndu, cel ce giudecă tuturor după lucru* [...] (CXLII/7; 71^v). Doar în *Apostolul* lui Coresi se menține un derivat cu *ne-* :

nefățarnici (cf. CV,370), în timp ce în celelalte este înlocuit cu sintagme: în *Noul Testament de la Bălgrad* cu *fără fățarie*, iar în *Biblia* de la 1688 cu *fără fățarnicie* (Sbiera, 142). În ediția din 1989, *fără părtinire*.

Mariana Costinescu îl glosează atât sub vb. *fățara* (p.189), la *Formații pe teren românesc*, cât și sub vb. *fățari*, la *Indicele de cuvinte* (p.429), fără ca aceste verbe să fi fost atestate în textul *Codicelui Voronețean*. Nici FCV nu-l înregistrează în acest *Codice*. MDA, care dă și prime atestări, identifică un *nefățărit*, -ă abia pe la 1838. După toate aparențele, avem a face și aici cu un derivat (de la *fățari* sau *fățara*, acesta din urmă atestat în secolul al XVI-lea, cf. Rosetti, ILR,502), calchiat după un termen bisericesc slavon. A fost, se pare, o construcție neviabilă, ceea ce și explică eliminarea ei din textele ulterioare ale *Apostolului* și, prin consecință, din limba literară veche, așa cum s-a întâmplat și cu *fățarie*.

negrăit adj. „în dezacord”: *Negrăiți era unul cătră altul* (CIII/11; 52^r). V. și 70^v/6: *Bucurați-vă cu bu(cu)rie negrăită și slăvită [...]*, unde sensul este „de nespus; de neexprimat” (CV, 331, 368).

Pentru primul enunț, în *Noul Testament de la Bălgrad* se folosește *ne asămănare*, iar în *Biblia* de la 1688, *netocmiți fiind* (Sbiera, 105). Pentru *negrăit* din al doilea enunț, ambele scrieri amintite folosesc (bucurie) *nespusi*., formulă preluată și în 1989: (vă bucurați cu o bucurie) *nespusă*. În ce privește primul enunț, ediția din 1989 preferă sintagma *neînțelegere* (unii cu alții).

Deși *negrăit* pare un cuvânt popular, format pe teren românesc fără model străin, sensul „în dezacord” (52^r) ne determină să-l considerăm un calc terminologic după sl. *nesūglasni* (cf. CV, 209).

În *Codicele Voronețean* există și alte derivate cu *ne-*, dar ele nu prezintă semnificații deosebite față de cele analizate până aici.

Din faptele prezentate rezultă următoarele concluzii:

1. În majoritatea cazurilor, formațiile cu acest prefix sunt cultisme, în sensul că ele fac parte din terminologia bisericească a epocii.

2. Pătrunderea lor în limba populară este, în acea perioadă, relativă, ele nefiind înțelese, probabil, de masa credincioșilor. Așa se și explică înlocuirea lor cu diferite sintagme în alte redacții ale *Apostolului*.

3. Înlocuirea acestor derivate poate proveni și din faptul că ele sunt calcuri după cuvinte dintr-un sistem derivativ prefixal foarte productiv fie că e vorba de slava veche, fie de slavonă, sistem care în româna cultă nu poseda această calitate. Productivitatea prefixului în cauză va crește treptat, pe măsura pătrunderii formațiilor culte realizate cu el în limba populară.

De altfel, multe din aspectele rămase neclarificate în ce privește sistemul derivativ prefixal ar putea fi limpezite printr-o cercetare tematică diacronică, de felul celei pe care am încercat-o și noi în acest articol.

Note:

1. Mariana Costinescu, *Introducere la Codicele Voronețean*, București, Editura Minerva, 1981, p.13.

2. *Ibidem*, p.19.

3. *Ibidem*, p. 20, 45.

4. *Ibidem*, p.8.

5. *Ibidem*, p.7. Cf. și Ștefan Munteanu, Vasile D. Țâra, *Istoria limbii române literare*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983, p.66-67.

6. *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române*, p.153.

7. În teza mea de doctorat, *Derivarea cu prefixe în limba română* (1978), am sesizat faptul că derivatele slave analizabile pătrunse în română pe cale populară sunt rare, cercetătorul fiind surprins și de puținătatea împrumuturilor slave cu *ne-*.

8. Ar putea fi luat în considerare, în cadrul tendinței de calchiere a termenilor bisericești, și sl. *nevěrъn*.

9. Cf. FCV, p.32.